

УДК 316.747.8

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЯВИЩА СТИГМИ

Чутора Маріанна Володимирівна

м.Ужгород

В статті наведений короткий огляд загальних підходів до обґрунтування та визначення поняття стигми. Подано аналіз даного поняття та розгляд його ключових характеристик з точки зору різних наукових напрямків.

Ключові слова: стигма, стигматизація, нерівність, теорія «навішування ярликів», унітарна теорія стигматизації.

Актуальність. На сучасному етапі розвитку суспільства, в період його гуманізації залишається відкритим питання узгоджених підходів щодо трактування поняття стигми та стигматизації. Стигматизація – процес складний та багатоаспектний, тому дослідження та вивчення історії та постановки даної проблеми в літературі, сучасне її розуміння, аналіз різноманітних форм прояву, що розглядались багатьма вченими і виділились в окремі напрямки, є дуже актуальною у наш час.

Постановка проблеми. Широка громадськість та окремі члени суспільства відчувають брак науково обґрунтованих знань щодо суті та історичного походження явища стигми, що в подальшому житті утруднює вибір шляхів та методів профілактики та нівелювання несприятливих наслідків стигматизації. Тому аналіз підходів щодо трактування явища стигми та процесів стигматизації дасть змогу обрати оптимальні методи для зменшення негативного впливу стигми та дискримінації.

Мета: проаналізувати підходи до розуміння сутності явища стигматизації.

Аналіз останніх досліджень. Визначенням основних положень теорії стигматизації з точки зору кримінології та соціології займались такі вчені як Ф.Таненбаум, Е.Лемерт, Г.Беккер, О.Тек, Р.Куйні [1] та ін.

Першим комплексним дослідженням, що присвячувалось проблемі стигматизації, була книга американського соціолога І. Гофмана «Стигма» [2], в якій було розкрито поняття стигматизації, типи стигм.

Р.Геріхет (R.Haghighat) [11] є основоположником унітарної теорії стигматизації, яка адаптована до сучасного періоду постмодерну. Різні аспекти стигми та стигматизації, а також наслідки, до яких призводить даний процес, розглядали такі вчені, як І.Я.Гурович, М.Кабанов, Т.П.Липай, Е.В.Новиков, А.П.Слободяник, П.Бірне (Р.Вугне) та інші.

Стигматизація – це процес виділення або «таврування» індивідів, навішування соціальних «ярликів» на підставі деяких символічно виражених ознак. В якості таких ознак можуть виступати як прийнятні, природні чи соціальні якості, так і неприйнятні суспільством відхилення від норми, маргіальність у тому чи іншому її аспекті. Результатом стигматизації зазвичай стає соціальне маркування, виділення індивіда зі спільноти і протиставлення

його іншим членам спільноти, відторгнення від неї (повне або часткове). Іноді ж вона стає фактором, що визначає програмування та самопрограмування поведінки індивіда [6].

Стигматизація є явищем історичним. Визначення поняття "стигма" сягає своїм корінням далекої давнини. Відомо глибоко негативне відношення до калік у стародавності. У республіці Платона "носії хвороб" місця не мали: такі підлягали вигнанню або знищенню. Негуманістична позиція зберігалася й до середніх віків. Знаменитий церковний реформатор Мартін Лютер пропонував відразу ж після народження вбивати дитину з каліцтвами, віддаючи "перевагу їхньому втопленню". Відомо, як обходилися в ті часи із прокаженими, які зобов'язані були носити спеціальні балахони й дзвіночки або тріскачки, щоб люди мали можливість обійти хворих стороною [8]. За часів старогрецької цивілізації [2] терміном стигма позначалося татування на тілі, що маркувала залежний або соціально несхвальний статус її носія. Ці вирізані або випалені на тілі знаки говорили про те, що їх носій – раб, злочинець або зрадник, тобто людина, що заплямував себе ганьбою, «ритуально нечистий», той, кого слід цуратися, особливо в публічних місцях [2]. Тобто, стигма виступала умовним знаком соціального клеймування людей, показником соціальної ролі людини в суспільстві, фактором соціального позиціонування. На думку греків, стигматизована людина – це зневажена суспільством, затаврована, визнана "чужою серед своїх" [4].

В більш пізні часи явище стигматизації трактувалось церквою як засіб та символ соціальної інтеграції. За часів християнства до терміну додалися дві нові види метафори: по-перше, висипи на шкірі стали сприйматися як свідчення божої милості, утворення ран на тілі окремих віруючих розглядалось служителями церкви як свідчення божественного чуда, що символізувало смерть Христа в ім'я спасіння роду людського [9] і, по-друге, аналогічний статус отримали тілесні свідчення тих чи інших фізичних недоліків – тобто, медичний факт виявився взаємопов'язаним з релігійними віруваннями [2]. На думку сучасних вчених, дане явище слід віднести до проявів стигми, але іншого плану.

Однак, ні введено древніми греками поняття стигми, ні розуміння цього поняття з точки зору церкви, не можна віднести до наукового обґрунтування цього процесу. Теоретичне осмислення стигматизації, як соціокультурного феномену почалося значно пізніше і пов'язано з вивченням процесу взаємодії людей в соціальних структурах.

З другої половини XIX ст. цей термін почали використовувати в переносному значенні як "мітку", "тавро ганьби", а в медицині – як "ознаку хвороби".

Теоретичне осмислення стигматизації, як соціокультурного феномену, починається значно пізніше і пов'язане з вивченням процесу взаємодії людей у соціальних спільнотах в межах напрямів гуманістичної соціології: символічний інтеракціонізм Дж.Г.Міда, драматургічний підхід Е.Гоффмана; концепція соціального обміну Дж.Хоманса; теорія соціального конструювання реальності (П.Бергер, Т.Лукман) [6].

Один з найбільш вагомих періодів активізації інтересу соціологів до стигматизації припадає на 1960 – 90-і роки, коли з'являється ряд наукових досліджень з вивчення широкого кола різноманітних форм поведінки індивіда, що відхиляються від норми. Дослідники соціальних процесів цього періоду почали розглядати «нормальність» та «девіацію» не як самостійні і відособлені один від одного явища, а як «протилежності», що проявляються у процесі взаємодії членів суспільства, або «проблеми», що знаходяться у взаємозв'язку чи взаємозалежності [3].

У науковий обіг поняття «стигма» було введено Ірвіном Гофманом в однойменній роботі «Стигма» в 1963 році, який в першу чергу вказував на руйнівний вплив стигми на нормальний процес соціальної взаємодії. З того часу починається етап теоретичного осмислення цього поняття. За визначенням І.Гоффмана «стигма-

тизація – це процес виділення індивіда на підставі якихось відхилень від норми з метою застосування суспільних санкцій. Це щось більше, ніж просто навішування ярликів. При цьому ряд стереотипів виробляється ще у дитинстві й поступово закріплюється, часто несвідомо, в процесі щоденних соціальних взаємодій» [2].

Г.Беккер звертає увагу на те, що девіантність як «ярлик» – це характеристика не поведінки як такої, а її співвідношення з правилами соціограматики, тієї більш широкої домінуючої соціальної групи, зовнішньої по відношенню до досліджуваного мікросоціуму, яка виступає в ролі арбітра, наклеюючи на неприйнятні для неї форми поведінки ярлики девіації. «Девіант – це той, кому був прикріплений відповідний ярлик; девіантна поведінка – це поведінка, яку люди так позначили» [1].

Відомий польський дослідник Е.Чиквін використовувала в іншому ракурсі явище стигматизації для пояснення конфлікту між представниками католицької та православної конфесій. На думку вченої, отримані в ході дослідження результати сприяють розумінню витоків конфліктів такого роду, механізмів їх розвитку, поведінки сторін (часто неусвідомленої) в процесі певного протистояння [6].

Російський соціолог М.М.Кабанов дає визначення стигматизації як негативного «виокремлення суспільством індивідуума (чи соціальної групи) за будь-якою ознакою з подальшим стереотипним набором соціальних реакцій на даного індивіда (чи представників даної соціальної групи)» [5].

Нині під стигматизацією розуміють упереджене, негативне ставлення до окремої людини або групи людей, пов'язане з наявністю у неї (них) якихось особливих властивостей або ознак. Стигма трактується як характерна особливість людини, котра значно дискредитує її в очах тих, хто її оточує. Також стигма здійснює величезний вплив на самосвідомість людини [7]. Під стигматизацією розуміється процес чи акт «клеювання», «навішування» стигми. Однак, це поняття має й інше значення – це стан стигматизованості. Таким чином, стигматизація виражає одночасно і сам процес, і його результат (результатом стигматизації є дискримінація), як причину і наслідок цього процесу [10]. На сьогодні цей термін широко використовується головним чином у первісному буквальному сенсі, проте, не стільки для позначення знаків на тілі, скільки для вказування на ганебний статус індивіда як такого. Термін «стигматизація» використовується поряд з поняттями «міф» або «хибне уявлення, спотворена інформація». Зміни торкнулися і поглядів на те, який статус або вчинок вважати ганебним. Проте, до цих пір дослідники не приділяли особливої уваги опису структурних передумов виникнення стигми і навіть не давали визначення самого поняття [2].

Стигматизація може застосовуватися як спосіб таврування жертви як у контексті злочинності, так і в контексті психологічному чи соціальному. В усіх випадках стигматизація відіграє саме психологічну роль – відбивається на ставленні до жертви і державних службовців, і представників правоохоронних органів, і соціальних працівників, і представників НДО, і ближчого оточення, і соціуму взагалі.

У період теоретичного осмислення та практичного вивчення стигми та процесу стигматизації виокремилися окремі підходи до обґрунтування даного явища.

Теорія «навішування ярликів». Один з основних напрямків у осмисленні і розумінні явища стигми належить концепції «приклеювання ярликів» Говарда Беккера. В основі його концепції лежить поняття "первинної" і "вторинної" девіації, згідно з якою багато людей можуть здійснювати аморальні і навіть протизаконні вчинки досить випадково, спонтанно. Після чого вони отримують від суспільства "мітку" – стигму злочинця і відбувши покарання за провину, вже вимушені вливатися в кримінальне середовище. При цьому правила, які визначають норму в даному суспільстві, створюються відносно вузькими колами впливових осіб, які згідно

з уявленнями й нормами свого кола визначають форми поведінки, котрі є або правомірними, або ні. [3]

Прихильники даної теорії стигматизації взяли за основу головну ідею конфліктології, згідно з якою індивіди часто не можуть порозумітися один з одним, так як розходяться в своїх інтересах і поглядах на життя, при цьому ті, хто є при владі, мають можливість виражати свої погляди і принципи у формі певних норм, які керують інституційним життям, і успішно навішують негативні ярлики на порушників цих норм. Їх цікавить процес, в результаті якого окремі індивіди отримують клеймо девіантів і в процесі подальшої життєдіяльності починають розглядати свою поведінку як девіантну.

Прихильники теорії «навішування ярликів» Говард Беккер, Едвін Лемерт і Кай Еріксон стверджують, що, по-перше, жоден вчинок сам по собі не є кримінальним або некримінальним по своїй суті. «Негативність» вчинку обумовлена не його внутрішнім змістом, а тим, як оточуючі оцінюють такий вчинок і як реагують на нього. Відхилення завжди є предметом соціального визначення. По-друге, всім людям властива девіантна поведінка, пов'язана з порушенням певних норм. Прихильники даної теорії заперечують популярну ідею про те, що людей можна розділити на нормальних і тих, що мають певні патологічні якості. Наприклад, деякі перевищують швидкість їзди, здійснюють крадіжки в магазинах, шахраюють з виконанням домашнього завдання, приховують доходи від податкової інспекції, беруть участь в актах вандалізму на честь перемоги улюбленої футбольної команди, порушують права приватної власності тощо. Такі дії називають первинної девіацією, визначаючи її як поведінку, що порушує соціальні норми, але зазвичай уникає уваги з боку правоохоронних органів. По-третє, чи будуть конкретні вчинки людей розглядатися як девіантні, залежить від того, що роблять ці люди, і від реакції оточуючих на дану поведінку. Тобто, ця оцінка залежить від того, яких правил дотримується суспільство, в яких саме ситуаціях і щодо яких людей. Не всіх тих, хто перевищує швидкість, здійснив магазинну крадіжку, приховав доходи, порушив права приватної власності тощо, засуджують. По-четверте, навішування ярликів на людей приводить до певних наслідків для таких людей. Стигматизуюче ставлення формує умови, які призводять до вторинної девіації – девіантної поведінки, що виробляється у індивіда як відповідь на санкції з боку інших осіб. Прихильники теорії стверджують, що таке відхилення від норми ініціюється ворожими реакціями з боку законодавчих органів і законотворчих громадян. Індивід отримує публічне визначення, яке переходить у стереотип, і оголошується правопорушником, насильником, наркоманом, збоченцем або злочинцем. Ярлик сприяє закріпленню за індивідом статусу аутсайдера (“людини не нашого кола”). Подібний “ключовий” статус пригнічує всі інші статуси індивіда та їхню роль у формуванні соціального досвіду, і в результаті грає роль пророцтва, яке самореалізується. Порушники норм починають сприймати свій статус як конкретний тип девіантності та формувати на основі даного статусу власний стиль поведінки. По-п'яте, ті, хто отримав клеймо правопорушників, зазвичай виявляють, що законотворчі громадяни засуджують їх і не хочуть “мати з ними справи”; від них можуть відвернутися друзі та рідні, а в деяких випадках без наявних на те причин їх можуть ув'язнити або помістити в психіатричну лікарню. Загальний осуд та ізоляція підштовхують стигматизованих індивідів до спілкування з девіантною групою, доля членів якої схожа на їх власну. Активна участь у житті девіантної субкультури – це спосіб впертися з власною критичною ситуацією, знайти емоційну підтримку від оточення, яке приймає тебе таким, який ти є. У свою чергу, членство в подібній девіантній групі зміцнює як самого індивіда, так і його уявлення про себе як про правопорушника, сприяє виробленню девіантного стилю поведінки і послаблює зв'язки з законотворчим оточенням [1].

Отже, згідно теорії «навішування ярликів», девіація визнача-

ється не самою поведінкою, а реакцією суспільства на таку поведінку. Коли певна поведінка розглядається як відхід від загальноприйнятих суспільних норм, це дає поштовх для виникнення відповідних соціальних реакцій. «Інші» ідентифікують та дають оцінку даній поведінці, і в результаті «навішують» на індивіда, який її здійснює, певний ярлик. Порушник загальноприйнятих норм починає узгоджувати свої подальші дії з такими ярликами. У багатьох випадках у індивіда виробляється самоусвідомлення, яке збігається з цим ярликом, і в результаті викликає його подальші девіантні дії. Дана теорія, не концентруючи уваги на причинах скоєння девіантних вчинків, допомагає зрозуміти, чому один і той же вчинок може розглядатися як суспільно корисний або девіантний, залежно від ситуації і характеристик індивіда, який його скоїв [1].

Теорія стигматизації І.Гофмана. Суспільство встановлює спосіб категоризації людей і визначає набір якостей, які вважаються нормальними і природними для кожної з категорій. Соціальне середовище встановлює, існування яких категорій людей у ній можливе. Рутинна практика соціальної взаємодії в умовах сформованого середовища дозволяє нам звертатися до оточуючих нас знайомих людей, не особливо замислюючись про це. Зустріч з незнайомою людиною та перше враження, яке вона справила, дає змогу віднести її до тієї чи іншої категорії, тобто визначити її «соціальну ідентичність» [2].

Таким чином, термін «стигма» буде використовуватися для позначення якості, що видає якусь ганебну властивість, причому характер цієї якості визначається не самою якістю, а ставленням до неї. Якість, стигматизуюча один тип власника, може лише підтвердити звичайність іншого, і в цьому сенсі сама по собі якість не є ні привабливою, ні ганебною [2].

На думку І.Гофмана, різниця між нормальним та стигматизованим індивідом є питанням поглядів і не обумовлена реальними причинами. Стигма (як і краса) визначається лише з точки зору спостерігача [10].

Прихильники даного напрямку вважають, що в основі стигматизації лежать історичні, релігійні та соціальні забобони, що склалися в конкретному суспільстві, і зводяться, перш за все, до уявлення про небезпечність та неповноцінність людини. Ці уявлення засвоюються у процесі соціального розвитку особи і стають частиною її світогляду. Стигматизація уражає людину, насамперед, у контексті самосвідомості. На думку І.Гофмана, головна причина будь-якої стигматизації – підсвідомий страх людини зайняти місце жертви. Стигми стають явними і вербалізуються під час емоційних зривів чи в будь-якому іншому афективному чи конфліктному стані людини.

Унітарна теорія стигматизації. Сьогодні вплив стигматизації виявляється інакше, не так, як це було тоді, коли Goffman (1963) розвивав свої думки щодо стигми. В даний час, в епоху кіберпростору, розвитку всесвітньої мережі Інтернет, передачі інформації в реальному масштабі часу, нас дошкуляють знаками і образами. Страх потонути в постійно збільшуваному потоці даних змушує нас зашифровувати і класифікувати більше, ніж будь-коли раніше. Хоча розуміння глибини і якості інформації цінуються, ними жертвують з практичних міркувань, заради рентабельності або для того, щоб досягти кількісно визначених цілей. Постійний пошук більш швидких процесорів, технік відтворення зображення і зв'язку, а також процедур для стиснення, перетворення та визначення обсягу інформації свідчить про те, що людському мозку пред'являються більш жорсткі вимоги, ніж у середині ХХ століття. У такій атмосфері не можна вважати «результативним» з'ясування того, чи володіє людина будь-якими якостями, крім тих, які витікають з назви його захворювання. Повідомлення про випадки вбивства, скоєні пацієнтами психіатричних лікарень, негайно передаються багатьма телевізійними каналами, радіостанціями та в інтернет-новинах. У порівнянні з кількома деся-

тіліттями тому стало більше телевізорів, телевізійних каналів, сенсаційних програм, а також часу мовлення. Якщо в середині ХХ століття слово «шизофренік» викликало в пам'яті стереотип «божевільної» людини, виключаючи інші його якості, то в даний час воно, мабуть, трансформується в масштабі реального часу у зорове сприйняття стереотипу, який є більш конкретним і більш безпосереднім, ніж семантичний стереотип, тому що «фото- і кінокамери не брешуть». Пацієнти ХХІ століття гостро відчувають на собі явище стигматизації.

Пізнє звернення за допомогою і недотримання запропонованої лікарем схеми прийому лікувальних препаратів є одним з недоліків позалікарняної психіатрії. Сьогодні багато пацієнтів кажуть, що не хочуть «шизофренічних» таблеток, не тільки через незручність постійно дотримуватися лікувального режиму чи можливі побічні ефекти лікарських препаратів. Причина криється в іншому: приймаючи ліки, пацієнти неминуче утверджуються в думці про те, що вони дійсно «божевільні». Дане бачення та розуміння явища стигматизації відображене у основних ідеях унітарної теорії стигматизації. Автор теорії Рахман Хагігате (Rahman Haghigat) [11], вважає, що значення стигматизації зростає у зв'язку з расизмом, дискримінацією за віком і статтю і крім того, вона служить перешкодою при лікуванні пацієнтів.

Походження стигматизації він пов'язує з чотирма факторами. Першим фактором, який обумовлює зниження здатності до соціальної перцепції та обробки інформації, є конституційний фактор. Наприклад, після зіткнення з яким-небудь хворим на шизофренію у людей частіше виникають негативні думки і формується негативне уявлення, що людина була «розпатлана і дивна». Індивід надає більшій переваги негативним, а не позитивним оцінкам. Наступним фактором стигматизаційного впливу є психологічне походження стигми. В цілому, люди не бажають нещастя іншим, проте, вони готові використовувати «нещасних інших», щоб відчувати себе щасливішими. У групах, в яких винагорода розподілена рівномірно, люди менше задоволені собою і своїм життям в порівнянні з людьми, в групах яких є нещаслива людина, хоча вони, ймовірно, визнають несправедливість даної ситуації. Люди, що відчувають яку-небудь загрозу, постійно потерпають від невдач у повсякденному житті, та особи з низькою самооцінкою схильні принижувати інших, щоб за рахунок цього підвищити власну самооцінку і посилити почуття власного благополуччя. Таким чином, ті, хто стигматизує, отримують користь від постійної присутності того, кого можна стигматизувати, що забезпечує їх психологічними дивідендами – прикладами, які вони вважають «більш поганими», ніж вони самі, з метою подальшого відновлен-

ня душевної рівноваги.

Черговим фактором, який зумовлює стигму, є економічний фактор, тому що міркування будь-якого суб'єкта стигми так чи інакше містять економічні аспекти. «Я повинен уникати небезпек, щоб вижити і конкурувати»: щоб підвищити свій доступ до ресурсів, конкуренти використовують стигматизацію як зброю в соціально-економічній боротьбі. Стигматизація більш інтенсивна в конкуруючих, корисливих суспільствах, які «помягшені» легкою доступністю до ресурсів.

Однією із основних і значущих основ стигми є її еволюційне походження. Стигматизація як тактика виживання та репродукції передбачає генетично обумовлений внутрішній імпульс до «дискримінації». Це свідчить про те, що гени змушують людей і тварин вміти розрізняти (або дискримінувати) різні небезпеки, які існують – у природі (змії, висота, темрява), хвороби (тухла їжа, особи з інфекційним захворюванням), механічну (падаючі об'єкти, особи, які представляють фізичну загрозу), ідеологічну («особи з відхиленнями від норми», нонконформісти і «психопати»), щоб уникати їх. Особи з поганими генетичними (носії генів захворювання) і сексуальними (непривабливі, з каліцтвами, одноманітні) шансами з точки зору виживання («соціальні паразити», інфіковані індивіди) і безпеки («психопати», злочинці, експлуататори) повинні уникатися. Між суперниками відбувається конкурентна боротьба за ресурси в ім'я генетичних інтересів. Таким чином, ті, хто є потенційно агресивними внаслідок наявного психічного захворювання; є носієм генів психічного розладу (наприклад, біполярного афективного розладу); нездатні регулювати ресурси (наприклад, страждають поточною депресією) – всі вони піддаються стигматизації в генетичних інтересах тих, хто стигматизує [11].

Отже, на основі проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що не існує єдиного бачення та розуміння поняття стигми. Але можна узагальнити і виділити ключові ознаки, які підкреслює кожен з підходів:

- стигма виступає ключовим фактором у формуванні поведінки індивіда і є рушійною силою його подальшої соціалізації та адаптації у суспільстві;
- стигма створюється не лише окремими індивідами, а й суспільством в цілому;
- стигму породжують не лише упереджене ставлення та відсутність інформації, але й соціальна нерівність, що існує в суспільстві;
- стигма може проявлятися як у відкритій, так і в закритій формі, що регулюється законодавством та усталеними суспільними нормами.

Література та джерела

1. Волков Ю.Г. Социология: учебник / [Ю.Г.Волков, В.Н.Добренков, В.Н.Нечипуренко, А.В.Попов] – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Гардарики, 2003. – 512 с.
2. Гофман И. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью. Часть 1. Стигма и социальная идентичность. Часть 2. Контроль над информацией и социальная идентичность [Электронный ресурс] / Ирвин Гофман; пер. с англ. М.С. Добряковой. – Режим доступа: <<http://www.ecsostan.edu.ru/text/17687311/>> – Загол. з екрану. – Мова рос.
3. Гурович И.Я. Взаимодействие общемедицинской и психиатрической помощи и стигма психиатрических расстройств [Электронный ресурс] / Исаак Яковлевич Гурович // Русский медицинский журнал. – 2001. – Т. 9. – № 25. – С. 20- 29. – Режим доступа: <http://www.rmj.ru/articles_1489.htm>
4. Гурович И.Я. О программе борьбы со стигмой [Электронный ресурс] / Исаак Яковлевич Гурович // Социальная и клиническая психиатрия. – 1999. – Т. 9. – № 3. – С.5-8. – Режим доступа: <<http://psy.piter.com/library/?tp=1&rd=3&l=254>> – Загол. з екрану. – Мова рос.
5. Кабанов М. Уменьшение стигматизации и дискриминации в отношении психически больных [Электронный ресурс] / [Кабанов М., Ломаченков А., Коцюбинский А., Бурковский Г., Юрьев А.]. – Режим доступа: <<http://www.autism.ru/read.asp?id=6&vol=0>> – Загол. з екрану. – Мова рос.
6. Липай Т. Стигматизация как социальный феномен (методология исследования) / Т.Липай, А.Мамедов // Актуальные инновационные исследования: наука и практика. – 2011. – № 1.
7. Новиков Е.В. Отверженные. Об отношении общества к психически больным. Этический анализ. [Электронный ресурс] / Евгений Владимирович Новиков // Здравый смысл – 2004. – №4 (33). – Режим доступа: <<http://atheismru.narod.ru/Humanistic Society/Journal/33/Novikov.htm>> – Загол. з екрану. – Мова рос.
8. Слободяник А.П. Психотерапия, внушение, гипноз / А.П.Слободяник. – К.: Здоров'я, 1977. – 480 с.
9. Стигмати і стигматизація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.inmoment.ru> – Загол. з екрану. – Мова укр.
10. Вутте Р. Стигматизация психических заболеваний и пути ее преодоления [Электронный ресурс] / Peter Вутте // Обзор современной психиатрии, вып. 6, 2000. – Режим доступа: <<http://www.psychosor.org/1998/6/2-1-1.php>> – Загол. з екрану. – Мова рос.
11. Haghigat R. Унитарная теория стигматизации. Преследование собственных интересов и пути к устранению стигматизации [Электронный ресурс] / Rahman Haghigat // Обзор современной психиатрии, 2001. – вып. 12. – Режим доступа: <<http://www.psychosor.org/1998/12/1-2.php>> – Загол. з екрану.

– Мова рос.

В статье приводится краткий обзор общих подходов к обоснованию и определению понятия стигмы. Представлен анализ данного понятия и его ключевые характеристики с точки зрения различных научных направлений.

Ключевые слова: стигма, стигматизация, неравенство, теория «навешивания ярлыков», унитарная теория стигматизации.

The article gives a brief overview of general approaches to the study and definition of stigma as well as the analysis of this concept and addressing key its key characteristics in terms of different scientific fields.

Key words: stigma, stigmatization, inequality, the theory of "labeling", unitary theory of stigmatization.